

İbn Haldûn'un Biyografisine Yeniden Bakış•

Franz ROSENTHAL
Çev. Dr. Ali BENLİ***

İbn Haldûn'un biyografisi (732–808/1332–1406), oldukça iyi bir şekilde işlenmiş durumdadır. Yine de, onun hayatına dair öğrenmek istediğimiz birçok konu, tam olarak saptanamamış ve dolayısıyla meçhul kalmıştır. Ancak sadece uzak geçmişe ait değil [mutlak anlamda] geçmişe dair bilgilerimizde durum böyledir. İbn Haldûn, biyografik bilgi açısından sağlam ve derin bir şekilde incelenmesi gereken ve sınırlı sayıda insandan oluşan bir sosyal gruba dâhildi. Dolayısıyla muhtemel ve tâlî kaynaklar dahî (onun biyografisi hakkındaki) bütüncül resme en ufak bir renk katabilecek bir açıklama getirebilir umuduyla göz ardı edilmemelidir. Böyle bir araştırmada, dilsel yorumun doğurduğu sorunlar muhtemelen, tutarlı bilgilere sahip olduğumuz bir duruma kıyasla daha çeşitli ve fazladır.

Metin kaynaklı problemlerin küçük olduğu kadar karakteristik bir örneği, Fâsî'nin *Târîhu Mekke*'sindeki bir ifâdedir. Vannûgî adında Tunuslu bir âlimin biyografisini verirken Fâsî şöyle demektedir: “Mantık, fıkıh usûlü, hadis usûlü, matematik ve geometriyi İbn Haldûn'dan öğrenmiştir.”¹ Vannûgî, 759/1358 civarında doğduğuna göre, yirmi yaşına İbn Haldûn'un tekrar Tunus'ta bulunduğu 779–784 yılları arasında girmiştir. Yukarıda adı geçen dersleri İbn Haldûn'la okumuş olması kuvvetle muhtemeldir. Bu durumda İbn Haldûn'un son yıllarında memleketinde yaptığı faaliyetler hakkında kesin bir ilave bilgi elde etmiş oluruz. Zira diğer kaynaklar, İbn Haldûn'dan bu bağlamda hiç bahsetmemektedirler. Sehâvî bu sözü, Fâsî'den iktibasla İbn Haldûn'un Tunus'taki büyük rakibi İbn Araf'e'ye isnat etmektedir. Bu, öncesinde İbn Araf'e'yi, Vannûgî'nin “mantık, fıkıh ve hadis usûlü” hocası olarak zikreden

• *Studies in Honour of Clifford Edmund Bosworth I*, Brill, Leiden 2000, 40–63.

*** M. Ü. İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi.

¹ Krş.. el-Fâsî, el-*İkdu's-semîn*, I, 309.

Fâsî'nin metnindeki bir satır atlama hatasından kaynaklanıyor olabilir.² Fâsî'nin İbn Haldûn hakkındaki ifâdesi tam da buna benzer bir varsayıma dayanmaktadır.

Bu noktada daha büyük bir problem de en azından Fâsî söz konusu olduğunda, önemi hâiz pek çok metnin erişilemezliğidir. İbn Hacer'in eserlerinin büyük bir kısmına ulaştık, ancak örneğin, her ikisi de Sehâvî tarafından büyük oranda kullanılan Makrizî'nin 'Ukûd'u (*Dureru'l-'ukûdi'l-ferîde fî terâcimi'l-a-yâni'l-mufîde*) ve İbn Hatîb en-Nâsiriyye'nin *Târihu Haleb*'i elimizde değildir. 'Aynî'nin *el-'İkdu'l-cumân*'ı ve İbn Kâdî Şuhbe'nin tarihlerinin ilgili kısımları da aynı âkibete sahiptir. Bütün bunların ilave bilgiler ihtiva ettiği farz edilebilir. Burada kullanılan malzeme ise büyük ölçüde Sehâvî'nin *ed-Dav'u'l-lâmi' li ehli'l-karni't-tâsi*'inde bulunan bilgilerden ibarettir.³ Sehâvî, yukarıda zikredilenler gibi döneminin pek çok kaynağını muhâfaza etmiştir. Kitabında 8./14. asrın sonlarında yaşayan ve bir sonraki asrın ortasında ölen kişileri ele almaktadır. Bu sebeple Sehâvî'nin bu eseri, özellikle İbn Haldûn'un Mısır'da bulunduğu dönemle ilgili olarak kullanışlı bir kaynak özelliği taşımaktadır. Hayatının ve meslekî faaliyetlerinin zirvesinde olduğu dönemde İbn Haldûn, kendi otobiyografisinde sadece belli başlı olaylara yer vermiştir. Zamanının büyük kısmını dolduran hocalık ve kadılıkla ilgili günlük faaliyetlerinin, haleflerinin ilgisine mazhar olmayacağını düşünmüştür. Dolayısıyla bu tâlî kaynaklar, bize başka yerlerde bulamayacağımız bilgiler vermeyi vaat etmektedir. Bunların potansiyel değeri, Müslüman biyografi yazıcılığının Memlûklular zamanında olgunluk dönemi olarak isimlendirilebilecek bir seviyeye ulaşmış olduğu gerçeğiyle daha da artmaktadır. Bu aşamadan sonra mesele, şahsın, biyografi yazarlarının en çok dikkate aldığı yönleri olan bir ilim adamı olması ve benzeri konulardaki duruşu ile ilgili kalmıştır. Burada biyografisi verilen şahıslar, birer insan olarak olumlu ve olumsuz yönleriyle ele alınmıştır. İftira kabilinden bir dedikoduyu uzatmak anlamına gelse bile bütün bilgiler zikredilecektir. Tarafgirlik ve kişisel kin, biyografi yazarının malzeme seçimini etkilese de bu o kadar önemli değildir, çünkü övgü de çoğu zaman eleştiriden uzak bir hayranlık tavrı ve kişisel ilgiden kaynaklanmaktadır.

² Krş., es-Sehâvî, *Dav'*, VII, 3 vd, İbn Hacer, *Zeylu'd-Durer*, thk. Adnan Derviş, 252 vd; İbn Hacer, *İnbâu'l-Gumr*, VII, 239, bu bilgiyi içermemektedir.

İbn Haldûn'la ondan yaşlı olan İbn Arafa arasındaki (716-803/1316-1401, bkz.GAL, *Suppl.* II, 347; nisbesi iki mimle el-Verğammî'dir) gergin ilişkiler konusunda bkz. İbn Haldûn, *Mukaddime*, çev. F. Rosenthal, Giriş, I, lvii, *Dav'*, IX, 240-42'de İbn Arafa'ya dair girişte İbn Haldûn'un zikri geçmemektedir.

Aşağıda, *Dav'*, *Zeyl* ve *İnbâ'* gibi temel kaynaklara başvurulacaktır. İbn Kâdî Şuhbe *Tarih*'i de (thk. Adnan Derviş), I, 130 (Damascus, 1977) bunlar arasındadır. İbn Hacer'in *Durer*'i ise Haydarâbâd 1348-50 baskısına göre kullanılmıştır.

³ İbn Haldûn hakkında *Dav'*, IV, 145-49'daki bu kayıttan başka, aynı kitapta bulunan aşağıdaki kayıtlar da zikredilebilir: II, 24; III, 95, 262; IV, 54, 90, 98, 196, 231; V, 153; VI, 55, 95; VII, 5 vd, 122, 172, 186, 197, 280; VIII, 71, 233, 256; IX, 49, 142, 148, 172, 188, 224; X, 56, 137, 195, 197, 312; XI, 33, 53, XII, 120.

Bu türden tâlî bilgilerin içinde gizli bir şekilde var olduğu bir örnek, biraz şüpheli de olsa genelde saygın bir şahsın biyografisinde bulunmaktadır. Bu biyografi, burada olduğu gibi aktarılabilir. Bu konuda da diğerlerinde yapıldığı üzere, İbn Haldûn tarafından içerisinde bulunduğu çevrede oynanan rolün mümkün olduğunca anlaşılması için bazı özel durumların aydınlatılması gerekmektedir.

Nadir Kitap Tâciri⁴ (Sahhâf)

Mecduddîn Ebu'l-Feth Muhammed b. Şemsuddin Muhammed b. Ali b. Salah el-Kâhîrî el-Hanefî, Surgatmışiyye⁵ medresesi imamı, babası da kendisi gibi el-Harîrî⁶ diye anılmıştır.

H. 780 senesinin başlarında/m. 1378 Nisan-Mayıs'ında Kahire'de doğdu ve orada yetişti. Kur'ân'ı hıfzettikten sonra Şâtibî'nin iki risalesini (*Hirz* ve *Âkile*), İbn Mâlik'in *Elfiyetu'n-Nahv*'ini ve diğer bazı eserleri ezberledi. Ezberlediği bu metinler konusunda Ebu'l-Bekâ İbnu'n-Nâsîh⁷ ve diğer bazı hocaları tarafından imtihan edilmiştir.

Babası ve Şihâbuddîn el-Abbâdî⁸ ile fıkıh, Ğumârî⁹ ile nahiv konusunda ileri

⁴ *Dav'*, IX, 148 vd., Aşağıdaki dipnotlarda bulunan kaynaklar alanımızın sınırlı olması nedeniyle asgarî düzeyde tutulacaktır.

*Dav'*da sayılan sahaf sayısı oldukça fazladır. Daha iyi bir yazma tamircisi olan Muhibbuddin Abdullatif b. Muhammed es-Sükkerî de *Dav'*, IV, 338'de zikredilmiştir.

⁵ Bu meşhur medrese 756-57/1355-56 yıllarında yapımı tamamlanmış olan (bkz. el-Makrizî, *el-Hutat*, II, 403) bir Hanefî kuruluşudur. Surgatmış kelimesi *Dav'*, III, 322'de daha ilginç bir etimolojik tarzda: ramy 'ale'l-yesâr şeklinde söylenmiştir. Bu da açık bir şekilde Türkçe 'sola atmış' sözdür. "L" harfi yerine, "r" harfinin kullanıldığı şekiller İbn Haldûn'un otobiyografisinde de görülmektedir. *et-Ta'rîf bi İbn Haldûn ve Rihletih Garben ve Şarkan*, thk. Muhammed b. Tâvit et-Tancı, 283-311, burada genelde *Rihle* = çev. Abdesselam Cheddadi, *Le Voyage d'Occident et d'Orient*, 177, 186, e atıfta bulunulmuştur.

Sal/rghatmış kelimesine dâir kesin bir yazım şeklinden veya iknâ edici bir etimolojik açıklamadan haberdar değilim. Şüpheli ve uydurma da olsa Memluk kaynaklarında kullanılan ifade tarzlarını tercih ediyorum. Örneğin, *Dav'*, XI, 182'ye göre İbşîşî nisbesi Ubşeyşî şeklinde okunmalıdır. F. Meier, *Bausteine*, I, 81'de buna işaret etmiştir. Konuşma dilinde küçültme siygası olan fu'ayl'ın tercih edilmesi, doğru Arapça kelime siygasını bulma isteğinden daha fazlasını hâsıl edebilir.

⁶ Baba Harîrî 797/1395'de vefat etmiştir. Bkz. *İnbâ'*, III, 237; *Durer*, III, 66.

⁷ Seksenlerinde 804/1402 tarihinde vefat eden İbnu'n-Nâsîh (Bkz. *Zeyl*, 117 vd.; *İnbâ'*, v, 30; *Dav'*, I, 205), Ebu'l-Abbas künyesiyle bilindiği için, kesinlikle burada kastedilen kişi o olmalıdır. Arz, kişinin bir kitaba dair bilgisini sunması olup hocayla birlikte okuma anlamına gelmemektedir ve bir nevi "sınav" şeklinde anlaşılmalıdır. Ayrıca bkz. s. 12.

⁸ Abbâdî'nin 801/1398 sonlarında vefat eden Ahmed b. Ebî Bekr b. Muhammed olduğu kabul edilmelidir. Bkz. *Zeyl*, 63; *İnbâ'*, IV, 39; *Dav'*, I, 262.

⁹ Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Adburrezzâk (ykl. 720–802/1320–1400), Ğumârî nisbesinin de gösterdiği üzere Mağrip asıllıdır. Bkz. *Zeyl*, 95; *İnbâ'*, IV, 179–81; *Dav'*, IX, 149 vd. (Onun biyografisi Harîrî'ninkinden hemen sonra gelmektedir.); İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-nihâye*, ed. G. Bergstrasser ve O. Peretzl, II, 244.

düzeyde çalışmalarda¹⁰ bulundu. Kur'ân'ı yedi meşhur kırâatle¹¹ Ğumârî, Askalânî¹², Fahrüddîn ed-Darîr¹³ ve diğer âlimlere okuduğu tahmin edilmektedir. Küçük bir çocukken babası onu da yanında hacca götürmüştür. Kâhire'de babasından ve hem orada yaşayan hem de başka yerlerden gelmiş olan Bulkînî¹⁴, Irâkî¹⁵, Heysemî¹⁶, Ebnâsî¹⁷, Takıyyüddîn ed-Ducvî¹⁸, Ğumârî (dp. 10), Mecduddîn İsmail el-Hanefî¹⁹, Kadı Şemsüddin Nasrullah el-Hanbelî²⁰, Tanühî²¹, Mutarrız²², İbnü's-Şeyha²³, İbn Hâtim²⁴, Azizüddîn el-Melîcî²⁵,

¹⁰ Bu ifadenin “İleri düzeyde çalışma ve araştırma” şeklindeki anlamı en umûmî çağrışım ve “İştâğale” fiilinin en yaygın olan kullanımı olarak görülmektedir. Bu, her ilim adamının biyografisinde görebileceğimiz bir tabirdir. Genelde kayıt olmadan kullanılır. Bazen mef'ûle *bi* harfi ceri bitişir, bu şekilde ilmî bir faaliyette bulunma veya günlük işleri devam ettirme anlamlarına gelir. Kendisiyle ilmî çalışmada bulunulan kimse çoğunlukla “alâ” harf-i ceriyle bazen ise “inde” edatıyla ifade edilir, bu da anlama bazı kapalılıklar sokmaktadır. Herhangi bir ekle beraber kullanılmaması halinde ilmî faaliyette bulunma, özellikle de dînî ilimler üzerinde çalışma anlamına gelmektedir. Bu (bazen veya sıklıkla) karşılık ödenmeyen bir faaliyet olmalıdır. Bu şekilde herhangi bir kadı işsiz kaldığında (*battâlen*) tekrar kadı olana kadar *işgâl* veya *iştigâl*'de bulunuyordu.

¹¹ *Mulaffaqan*, bkz. M. Ullmann, Wörterbuch, letter L, s. rad.

¹² Burada ve aşağıda, meşhur İbn Hacer kastedilmemektedir. Burada kastedilen, birçok el-Askalânî nisbeli kişi arasında, Kur'ân kıraatleri konusunda uzman olan Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed (704-793/1304(5)-1390 sonları) olmalıdır. Ölümünden iki yıl öncesinde rahatsızlanmıştır. el-Harîrî ondan ders aldığı sırada yirmi yaşının altında olmalıdır. Zîrâ bu normal bir uygulamadır ve el-Harîrî'nin erken yaşlarında başka hocaları da olmuştur. Bkz. İbnü'l-Cezerî, *Gâye*, II, 82; *İnbâ'*, III, 96f; *Dürer*, III, 352.

¹³ Kim olduğu tespit edilemedi.

¹⁴ Burada kastedilen oğlu değil de Ömer b. Raslan (724-805/1324-1403), olmalıdır. Daha fazlası için bkz. *GAL Suppl.*, II, veya *EP*², “Bulkînî” md.

¹⁵ Burada Zeynuddin Abdurrahim (725-806/1324-1404) kastedilmektedir. Burada kastedilenin onun oldukça meşhur biri olan oğlu Veliyyüddin Ahmed (762-826/1361-1423) olması ise daha uzak bir ihtimaldir. Bkz. *GAL, Suppl.*, II, 69 vd, 71.

¹⁶ Nureddin Ali b. Ebî Bekr b. Süleyman, (735-807/1335-1405), bkz. *Zeyl*, 160-62; *İnbâ'*, V, 256-60; *Daw'*, V, 200-203.

¹⁷ Burhânüddin İbrahim b. Mûsâ b. Eyyûb (ykl. 725-802/1325-1399), bkz. *İnbâ'*, IV, 144-47; *Daw'*, II, 172-75.

¹⁸ Muhammed b. Muhammed b. Abdurrahman (737-809/1336(7)-1406), bkz. *Zeyl*, 189; *İnbâ'*, VI, 45-47; *Daw'*, IX, 91.

¹⁹ İsmail b. İbrahim b. Muhammed (ykl. 728(9)-802/1328(9)-1399), bkz. *Zeyl*, 78 vd; *İnbâ'*, IV, 158-160; *Daw'*, II, 286-88.

²⁰ Diğer muhtemel adaylar gibi o da Şemseddin ismini taşıyan birisi değildir. Burada kastedilen kişi Nasirüddin b. Ahmed b. Muhammed (ykl. 718-795/1318-1393) olabilir. Bkz. *İnbâ'*, III, 189 vd; *Dürer*, IV, 390.

²¹ İbrahim b. Ahmed b. Abdulvâhid (ykl. 709-800/1310(11)-1398), bkz. *İnbâ'*, III, 398-401; *Dürer*, I, 11 vd; İbn Kâdî Şühbe, I, 667-69; F. Rosenthal, *A History Of Muslim Histrography*², 452, dp. 7. Burada zikredilen âlimlerin hepsi *Daw'* biyografilerinde sürekli hoca olarak nitelenmekle (ki ilim dünyasındaki farklı gruplar arasındaki daha ince ilişkiler aydınlatılmayı beklemektedir), mesela bu ve takip eden isimler el-Kimânî'nin (37. no'lu dipnot) hocaları olarak da görülmektedirler.

²² Bu kişi, muhtemelen seksenli yaşlarında Cemaziye'l-evvel veya Cemâziye'l-âhir 797/Şubat-Mart 1395'te vefat eden Muhammed b. Ahmed b. Ali b. Abdulaziz İbnü'l-Mutarrız'dır. Bkz. *İnbâ'*, III, 269 vd.; İbn Kâdî Şühbe, I, 566.

Askalânî (dp. 12), Halâvî²⁶, Suveydâvî²⁷, Cevherî²⁸, İbnu'l-Fasîh²⁹, Şihâbüddin Ahmed b. Abdullah b. Râşid³⁰, Şemsuddin el-Kafrabatnâvî³¹, Necmuddin el-Bâlisî³², Şerefuddin İbnu'l-Kuveyk³³, Meryem el-Ezheriyye³⁴ ve daha sonra Zeynuddin en-Nakkâş³⁵, Fûvî³⁶ ve Zeynuddin Kimânî³⁷ gibi hocalardan ders almıştır. Mâlikî âlimleri İbn 'Arafe, Ebu'l-Kâsım el-Burzûlî³⁸, Ebû Abdullah el-Salâvî³⁹ ve İBN HALDÛN gibi birçok âlimden icâzet almıştır.

Kitap ticaretiyle meşgul olmuş, ilim adamları ve yazarların el yazıları konusunda büyük bir ustalık kazanmış ve seçkin bir bibliyografi uzmanı olarak da öne çıkmıştı. Bir kitabı kitaplardan pek anlamayan bir kişiden ucuza alarak, üzerine falancanın hattı olduğunu yazıp tekrar satardı. El yazılarının birbirine benzerliği sebebiyle bu yapılan, masumâne bir hata sayılabilirdi fakat çoğunlukla

²³ Abdurrahman b. Ahmed el-Mübârek (ykl. 715–799/1315(6)-Ocak 1397) bkz. *Dürer*, II, 324f.; *Zeyl*, 17, n. 3.

²⁴ Takiyyuddin İbn Hâtim, kesinlikle Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed'dir (717(8)-793/1317(8)-1391), bkz. *İnbâ'*, III, 96; *Dürer*, III, 349.

²⁵ Muhammed b. Muhammed b. Abdurrahman el-Melîcî (705–793/1305–1391), bkz. *İnbâ'*, III, 101; *Dürer*, IV, 184, ayrıca *Zeyl*, 265, n. 8.

²⁶ Abdullah b. Ömer b. Ali el-Halâvî (728-807/1327(8)-1404), bkz. *Zeyl*, 154 vd; *İnbâ'*, V, 239-41.

²⁷ Şihâbüddin Ahmed b. el-Hasan b. Muhammed el-Suveydâvî (725–804/ 1325–1401), bkz. *Zeyl*, 117; *İnbâ'*, 26–28; *Dav'*, I, 278 vd.

²⁸ el-Cevherî nisbeli bu şahıs büyük ihtimalle Ahmed b. Ömer b. Ali'dir (725–809/1325–1406), bkz. *Zeyl*, 182; *İnbâ'*, VI, 18; *Dav'*, II, 55.

²⁹ Aburrahim b. Ahmed İbnu'l-Fasîh, 720/1320 civarında doğmuş, Kahire'ye 795/1393'te gelmiştir. Bkz. *İnbâ'*, III, 353. Burada zikredilenin 828/1425'te yetmişli yaşlarında vefat eden oğlu Ahmed (*Dav'*, I, 335 vd) olması daha az muhtemel görünmektedir.

³⁰ *Dav'*, I, 360'ta Surgatmişkiye imâmı, Mecdüddin'in kendisinden 794/1392'de ders aldığı (büyük ihtimalle el-Harîrî bu tarihte medresedeki görevine tayin edilmemişti) bir Hanefî âlimi olarak zikredilmiştir. es-Schâvî, bu kişinin biyografisine rastlayamadığını belirtir.

³¹ Muhtemelen, Muhammed b. İsmail b. Sirâc (v. 793/1391), bkz. *İnbâ'*, III, 98 vd. Lakabı Şemsuddin'e değinilmemiştir.

³² Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Akil (730–804/1329(30)-1401), bkz. *Zeyl*, 124 vd; *İnbâ'*, V, 49.

³³ Muhammed b. Muhammed b. Abdullatif İbnu'l-Kuveyk (737–821/1337–1418). Doğduğu yıl, pek çok meşhur âlimden icâzet almıştır. Bkz. *Zeyl*, 269 vd; *İnbâ'*, VII, 341 vd; *Dav'*, IX, 11 vd.

³⁴ Meryem bint Ahmed b. Muhammed (719–805/1319–1402(3)), bkz. *Zeyl*, 138; *İnbâ'*, V, 126 vd; *Dav'*, XII, 124

³⁵ Abdurrahman b. Muhammed b. Ali İbnu'n-Nakkâş (747–819/1347–1417), bkz. *Zeyl*, 246; *İnbâ'*, VII, 232 vd; *Dav'*, IV, 140–42.

³⁶ Bu Fûvî, *Dav'*, IX, 199'da zikredilen Nureddin el-Fûvî olabileceği gibi, Ali b. Muhammed b. Abdulkarim (750'ler–819/1350'ler–1414) de olabilir. Bkz. (*İnbâ'*, VIII, 56 vd; *Dav'*, XI, 313 vd. Ancak durum şüpheye mahal vermektedir.

³⁷ Ebû Bekir b. Ömer b. Arafât el-Kirmânî, (ykl. 758–833/1357–1430), bkz. *İnbâ'*, VIII, 209–11. (burada verilen nesebi şüphelidir): *Dav'*, 63 vd.

³⁸ Tunuslu Ebu'l-Kâsım b. Ahmed b. Muhammed el-Burzûlî hacca giderken 800/1398'de Kahire'ye uğramıştır. Yüzü aşan bir yaşta 843/1439(40)'ta veya 842'de vefat ettiği söylenmektedir. Bkz. *Dav'*, XI, 133.

³⁹ Kim olduğu belirlenemedi.

kasıtlı yapılmaktaydı çünkü güvenilebilir bir kişi değildi.⁴⁰ Eksik bir nüsha alarak, varak veya formaları kendi kelimelerini veya başka bir kelime ilave ederek birleştiriyor⁴¹ ve böylece bu kitapla karşılaşan biri, ciddi bir şekilde kitabı incelemeyen onu asıl nüsha zannedebiliyordu. Kitabın sonu eksikse, onun tam bir nüsha olduğu intibahı veren işaretler ekleyebiliyordu.

Ölümünden sonra evinde, hiç kimsenin beklemediği kadar çok sayıda kitap bulundu. Dikkate değer olan, bir kitaba ihtiyacı (ım) olduğunda ve bundan kendisine söz ettiğimde, kitabı bana getirir ve onun bir başkasına ait olduğunu (ve elinde bulunmadığını), sadece birkaç gün için ödünç verebileceğini söyleyip dururdu. Ödünç alma ücreti, çoğu kez kitabın (normal) fiyatı kadar veya daha fazla olabiliyordu çünkü kitapların elde edilmesi çok zordu (veya, çok zorlu bir kimseydi, *li şiddeti ta'assurihî*). Ayrıca ihtiyacı olmadığı halde hadis rivayeti için de ücret istiyordu. Bu sebeple onunla ders yapma ve ondan hadis semâ'ında bulunma konusunda pek istekli değildim. Açık bir biçimde dindarlığıyla da temâyüz etmiş biri değildi (*vedâ'at el-müttekîn*). Buna rağmen, kendisine bazı metinleri okuma (kırâat) suretiyle onunla ders yapan talebeleri de vardı.

12 Muharrem 864/8 Kasım 1459'da vefat etti. Allah, onu bağışlasın, ona ve bize merhamet etsin.

I. İbn Haldun'un Kadı Olarak Faaliyetleri Üzerine:

1. Bedreddîn el-Hasan b. Ahmed b. Muhammed el-Burdaynî⁴², 25 Recep 831/10 Mayıs 1428'de Pazartesi günü seksen yaşlarında vefat etti. Çok üretken bir âlim değildi, dava vekili (*şahâde*) ve hukuk kâtibi (*tevkî'*) olarak hukukun (kadılığın) çeşitli alanlarında çalıştı ve sonunda kadı vekilliği mevkiine ulaştı (*nâbe fi'l-hukm*). Onun, beşte bir ve yedide birlik miras paylarını kabul etmek gibi olağandışı bazı hukûki görüşleri savunduğu söyleniyordu. İtibar ve güvenilirliğinden dolayı asla rüşvet almazdı (*ta'affafa fi'l-hukm*). Onu, İbn Haldûn için faydalı kılan şey, günlük/pratik işlerdeki (*umûr dünyeviyye*) bilgisiydi. Maalesef, "günlük işler hakkındaki bilgi" ileri düzeyde açığa kavuşturulmuş olmamasına karşın miras davalarında oldukça ihtiyaç duyulan bir şeydir. İbn Haldûn ona itimat etmiş ve onu tavsiye etmiştir. (*faraca İbn Haldûn fa nevvehe bih; Zeyl: ve kâne İbn Haldûn ya'tamid 'aleyh*).⁴³

2. Yukarıda zikrettiğimiz Burdaynî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b.

⁴⁰ *Ya'tamidu li-annahû lam yakun bi-'umda*, muhtemelen "O başkalarına dayanmıştır /güvenmiştir çünkü kendisine dayanılan bir otorite/dayanak değildir" şeklinde açıklanabilir. Metin doğrusu, bu bir çeşit atasözü olabilir.

⁴¹ Bu ek kelime yazma sayfasının sol köşesinde bulunmaktadır.

⁴² Okunuşu *Zeyl*, 317 vd'da gösterilmiştir.

⁴³ Bkz. *Zeyl*, 317f.; *İnbâ*, VIII, 155; *Dav'*, III, 95.

Yusuf ez-Zu'ayfirî'nin kayınpederi idi. Zu'ayfirî, Rabiulevvel 813/ Temmuz 1410'da, İbn Haldûn'un vefâtından beş sene sonra doğmuş, 12 Rabiulevvel 856/ 3 Nisan 1452'de Pazartesi günü vefat etmiştir. Zu'ayfirî'nin Zülka'de 836/ Haziran-Temmuz 1433'te⁴⁴ doğmuş olan ve dolayısıyla babası vefat ettiğinde yirmi yaşında olan Ahmed adında bir oğlu vardı. Ahmed'in annesi, babası Burdaynî tarafından yapılan vakfın, kendisinin ve çocuğunun miras hakkını etkileyen bir şekilde yorumlanması konusunda sıkıntı içinde bulunmaktaydı. Buna Şemseddin Muhammed b. Muhammed b. Abdullah el-Burdaynî tarafından itiraz edilmiş, hukûkî problem el-Hasan el-Burdaynî'nin ölümünün ardından hemen ortaya çıkmış, İbn Hacer'in vefat ettiği sene olan 852/1448'de en kritik aşamasına ulaşmıştı. Şemseddin el-Burdaynî, Mahallî'nin ihtilafı dışında⁴⁵ Bulkinî (14. dp), Abâdî (9. dp) ve Kâfiyecî⁴⁶ gibi hukuk otoritelerinin konuya dâir nasıl bir görüş birliğinde buldukları konusunda İbn Hacer'e danışmıştır. İbn Hacer konuyla ilgili şüphelerini dile getirmiştir. Nihâyet, İbn Haldun'un görüşü yanında baba ve oğul Bulkinîlerin fetvaları İbn Hacer ve diğerleri tarafından bu konuda (Zu'ayfirî'nin⁴⁷ lehine) karar vermek üzere kullanılmıştır. İtiraf etmek gerekirse, burada meseleyi anlamak için gerçekleştirilen çaba, deneme kabilindedir ve tamamıyla yanlış olduğu ispatlanabilir. Her hâlükarda İbn Haldûn'un bu olanlarla ilgisi onun konuyla ilgili eski bir fetvasının kullanılmasından öteye geçmemekte ve daha fazlasını aydınlatacak herhangi bir şey getirmemektedir.

3 ve 4. İbn Haldûn, Kâhire'de ilk kez Mâlikî kadısı olarak atandığında yeni tayin edilmiş pek çok hâkimin tecrübe ettiği bazı şahsî sorunlarla ve sert bir rekâbet ortamıyla karşılaştı. Onun tarzına yönelik ılımlı itirazlar da bulunmaktaydı. İbn Haldûn, görevde bulunduğu sürede tavizsiz ve sağlam, görev dışındayken ise yöneticilere karşı aşırı itaatli biri sayılmıştır. Burada bu bağlamda ifadelerde bulunmak, onun aleyhinde olabilir. Ancak büyük olasılıkla bu durum, yüksek mevkiler elde etmek isteyen kadılar için oldukça yaygındı. Mâmâfih ilk yıllarında hukukî kararları Mısır çevresindeki siyâsî anlayışla nasıl uyumlu hale getirebileceği konusunda bir oranda tereddüt içinde olduğunu gösteren birtakım

⁴⁴ Bkz. *Dav'*, II, 92.

⁴⁵ Celâleddin Muhammed b. Ahmed b. Muhammed (791-864/1389-1456), bkz. *GAL Suppl.*, II, 140.

⁴⁶ el-Kâfiyecî, 788/1386(7)'de doğmuş 879/1474'de vefat etmiştir. Bkz. *El*, "Kâfiyeji" Zikredilen diğer bir meşhur âlim de Saduddin Sa'd b. Muhammed İbnu'd-Dayrî (ykl. 766(8)-867/1365(67)-1463), bkz. *GAL Suppl.*, II, 144.

⁴⁷ Bkz. *Dav'*, VII, 122. el-Zu'ayfirî'nin babası Ahmed b. Yusuf (767-830/1366-1427) Cemaleddin el-Ustâdâr (aşağıda 75 ve 76. dipnotlar) onun tarafından *malmaha* yazıldığı ve çok eski tarihlerden Ustâdâr'ın büyük geleceğine dair kehânetlerde bulunduğunu söyleyince kendisi ile arası bozulmuş bir şâirdi.

Davacı, 12 Zi'l-hicce, 890/20 Aralık 1485'de vefat eden Şemseddin el-Burdaynî, *Dav'*, IX, 129'da ismi geçen kimselerden biridir. İbn Hacer'le ders yapmıştır. Bu bilgi, el-Hassan el-Burdaynî ile ilişkisini bilmemizde yardımcı olabilir.

kararlar almıştır. 786/1384'te atanmasının hemen ardından kendisini oldukça zor durumda bırakan iki dava ile uğraştı. Bu senenin başında, İbn Haldûn'a göre İbn Arabî'nin vahdet-i vücûtu görüşüne⁴⁸ ilgisi bulunan büyük Hanefî âlimi Ekmeleddin el-Bâbertî vefat etmişti. Bu âlim, İbn Haldûn'un hâmisî el-Meliku'z-Zâhir'in saygı duyduğu bir kimseydi. Belki de bu sebepten, vefat etmiş olan bu âlime "Allah Ekmeleddin'e rahmet etmesin" diyerek beddua etmekle suçlanan Burhâneddin ed-Dimyâtî davası öncelikle yeni kadiya verilmiş, o da ceza olarak Dimyâtî'yi⁴⁹ pek zahmete girmeden hapse attırmıştı.⁵⁰ Bir başka davada ise adlî kurumunun iki üyesi İzzeddin et-Tayyibî ve (daha az meşhur olan) Tâcuddîn İbn Tarîf, İbn Haldûn'un huzurunda, cezâî sahtecilikle suçlanmışlar, her ikisi veya sadece Tayyibî hapse atılmıştı. Mahkeme kâtibi olarak çalışmalarını yasaklanmış ve kariyerleri sona ermişti.⁵¹ Bir kira sözleşmesindeki tarihi değiştirmek suretiyle bazı vakıf mallarını satmak için bir komplo kurmuşlardı.⁵² Dava, İbn Haldûn'a önemli bir şöhret oluşturdu. İbn Attâr⁵³ isminde çağdaşı bir şâir methiyesinde konuyu iki beyitle işledi:

Tayyibî, hilesiyle yüksek mevkilere ulaştı,⁵⁴

İbn Haldûn'un aldırmayacağını düşünerek,

Allah İbn Haldûn'u sevketti,

Hakkı bâtıldan ayırsın diye.⁵⁵

⁴⁸ Krş. *Mukaddime*, Rosenthal, II, 220, *Dürer*'den, IV, 250. Vefat ettiğinde yetmişlerinin ortalarında olan Ekmeleddin için bkz. *GAL Suppl.*, II, 89 vd; ayrıca *İnbâ'*, II, 179-81.

⁴⁹ Burada zikredilen İbrahim b. Ali b. Nâsir (ca. 765-847/1363(64)-1443 bkz. *Dav'*, I, 99) olmayabilir. Zira anlaşıldığına o, göre hayatının büyük bir kısmını Halep'te geçirmiştir. Bu sebeple ne yazık ki burada zikredilen şahsın kim olduğu oldukça kapalı kalmaktadır.

⁵⁰ Bkz. *İnbâ'*, II, 162.

⁵¹ *İnbâ'*, II, 162 . Hadiseye dair kısa bir bilgi, Abdülaziz b. Muhammed eş-Şurûfî et-Tayyibî (730 veya daha önce 803/1329-1400) *Dav'*, IV, 231'de bulunmaktadır. *İnbâ'*, IV, 289f'de bir açıklama bulunmazken Zeyl, 103'te "Onunla memuriyetine yeni başlayan İbn Haldûn arasında bir anlaşmazlık hâsıl olmuştu" demektedir. Tayyibî'nin şurût konusundaki uzmanlığı onun vakıf müfettişi görevini elinde tutmasını sağlamıştır.

Burada kastedilen şahıs, muhtemelen Tâcuddîn Abdulvehhâb b. Muhammed b. Tarîf (766-851/1364 Aralık 1447, bkz. *Dav'*, V,108) olmalıdır. O sırada çok genç yaşta olduğu için bu meseledeki rolü küçüktür ve bu sebeple biyografisinde belirtilmeye değer görülmemiştir. Ekmeluddin Hanefîliğe nispet edilmiştir, fakat bu çevrede mezhep farklılıkları pek önemli görülmemekteydi.

⁵² Vakıf mülklerinin kiralanması ve satışı konularında bkz. *EP*, Waqf

⁵³ Şihâbu'd-dîn Ahmed b. Muhammed b. Ali İbnü'l-Attâr 746/1345 civarında doğdu ve 794/1392'de vefât etti. Bkz. *İnbâ'*, III, 125-27; *Dürer*, I, 287-89; *GAL* II,14 vd., *GAL* II, 16.

⁵⁴ Şiirin vezni (mutekârib) ilk kelimenin kısa ve uzun heceden oluşmasını gerekli kılmaktadır. Semâ, kelimesi sonunda "elîf" yerine "yâ" olan bir şekilde okunmuştur, bu doğru okuyuş olabilir ve bu şekilde "kendisinin çok zeki olduğunu düşünmek" anlamına gelir.

⁵⁵ Bu söz, Kur'ân'dan 8:37 "li yemûze lehu'l-habise mine't-tayyibi" âyetinden yapılan bir iktibastır. Kâfiyeli kelime uzatma ile et-tayyibi şeklinde uzatılarak okunmaktadır ve buradaki cinas açıktır.

Ne var ki bazıları İbn Haldûn'un dava ile ilgilenmesine içerlediler ve onu eleştirmekten geri kalmadılar.

5. 1401'den sonra memûriyette bulunduğu kısa dönemler sırasında İbn Haldûn'a bir diğer hileli miras davası daha verildi. Bu dava, 10 Cemaziyelevvel 801/18 Ocak 1399'da Halep'te vefat eden varlıklı bir âlimin vasiyeti ile ilgiliydi. Bedruddîn Ebu's-Senâ Mahmud b. Abdullah el-Hanefî, gençliğinden beri Sadî'nin kitabı *Gülistân*'a olan tutkusundan dolayı *Gülistânî* nisbesini almıştır. Onun dile dâir bilgisi –ki o zaman için nadir bir durum değildir- Arapça, Farsça ve Türkçeyi kapsıyordu, hatta Timur'dan gelen bazı mektupları tercüme etmişti. Vasiyetnâmesinde ismi bulunan kişiler, üzerinde tahrifte buldukları bir belge sunmakla suçlanmışlardı. el-Meliku'z-Zâhir yönetimi oğlu Farac'a devrettiği Ramazan 801/Mays-Haziran 1399'da yeni yönetim onlardan bazılarını cezalandırdı ve dava o dönemde İbn Haldûn'a değil de başka bir Mâlikî kadısına verildi. Hepsini hapse atıldılar. *Gülistânî*'nin vasiyet şâhitleri arasında, merhûm ile yakın ilişkileri; İbn Haldûn ile ise birazdan zikredeceğimiz üzere rekâbeti olan Tefehnî de bulunmaktaydı. Farac, İbn Haldûn'a bu anlaşmazlığı çözmesini emretti. İbn Haldûn, Tefehnî ve ismi bilinmeyen bir dostunu (*rafîk*) hapse attı ve mevcut delilin hilâfına (*bi tarîk bâtul*) vasiyetin geçersiz ve hükümsüz olduğunu ilan etti. Bunu sultanı hoşnut edeceğini düşündüğü için yapmıştı, fakat tam tersi bir etki oluşturdu. İdare bu duruma kızdı ve vasiyetin tekrar asıl şekline getirilmesini emretti. Sonuçta İbn Haldûn da vasiyetin geçersizliğine hükmetti, fakat şâhitler (ve/veya mirasçılar) tahliye edildiler.⁵⁶ Mahkemeye dair ayrıntıların pek çoğu bilinmese de mevcut bilgilerden şu intibâ edinilebilir: İbn Haldûn yönetimin tutumu konusundaki tahmininde yanılmakla kalmamış, verdiği hükümde siyasi değerlendirmelerden de etkilenmiştir. Ancak sonuçta, İbn Haldûn'un yönetimin kabul edebileceği ve kendisinin de hukûkî olarak tatmin olduğu bir uzlaşmaya ulaşabildiği görülmektedir.

6. Kadılar çeşitli sınıflarda adlî ve idâri çalışanlara ihtiyaç duyarlardı. İbn Haldûn da bu durumun dışında değildi. Bu kişiler, kadı tarafından tayin edilir ve onun isteğine göre hizmette bulunurlardı. Bu memurlar genelde pek tanınmamaktaydılar, ancak genç bir Şafiî âliminin ismi, İbn Haldûn'un bir dönem yardımcısı olarak biyografi kitaplarında görülmektedir. Ebû Bekir b. Ali b. Abdullah'ın ailevî kökleri Erbil'e veya kuzey Mezopotamya'daki başka bir şehre dayanmaktaydı. Soyağacı, onun *el-Vefeyât*

⁵⁶ Meselenin yeniden ele alınması *İnbâ'*, IV, 23, 95 = *Dav'*, X, 136'teki bilgiye dayanmaktadır. *Zeyl*, 79 vd'a her hangi bir şey söylenmemektedir. Ancak *Gülistânî*'nin vefatından sonra "kursiyu'l-mirsâd"da "İşlenmiş kürsü"de büyük miktarda para bulunduğunu söylemiş ve buna el-Meliku'z-Zâhir tarafından el konulduğu ve el-Gülistânî'nin ölümünün Ocak'ta ez-Zâhir'inin ise Haziran'da olduğunu söylenmektedir. Sonraki biyografi yazarları, zengin bir adamın mal varlığına susamış çok sayıda talipli arasında meselenin kronolojisini yapmanın oldukça zor olduğunu söylemişlerdir. Tefehnî için bkz. aşağıda 67. dipnot.

müellifi İbn Hallikân'ın torununun torunu olduğunu göstermektedir. Ebû Bekir b. Ali 770/1368(69) civarında Kâhire'de doğdu ve ileri yaşta 30 Zülkade 855/24 Aralık 1451 Cuma günü vefat etti. Gençken Kal'a'da genç memlûklerin öğretimi ile meşgul olmuş ve kısa bir süre İbn Haldûn için kitap müstensihisi olarak çalışmıştı. Sonraki adli faaliyetleriyle ve "Dava vekilliği sanatına" dair '*Smâ'atu's-şuhûd*' isimli bir kitabın müellifi olmasıyla tanınan Ebû Bekir b. Ali b. Abdullah'ın kadılık görevinde bulunan İbn Haldûn'a yardımcı olarak çalıştığı söylenebilir. Bu görev Ebû Bekir'in, İbn Haldun'un yazışmalarını yapmış ve ilmî faaliyetlerinde yardımcı bulunmuş olduğu ihtimalini ortadan kaldırmamaktadır.⁵⁷

7. Hukuk sisteminde vekil kadıların varlığı kaçınılmazdı. Her yaşta olabiliyorlardı hatta bazen aralarında oldukça genç olanları bile çıkıyordu. Bu görev, onlar için kadı rehberliğinde yapılmış bir çıraklık evresi sayılabilirdi. Uzun yıllar vekil kadı olarak hizmet etmiş yaşlılara kıyasla terfi etme konusunda çok daha ümitli olabiliyorlardı. Hepsi veya en azından aralarından hırslı olanlar, bağımsızlıklarını kazanma ve kadı olma konusunda azimliydiler. Örneğin genç İbn Abdulvâris (Necmeddin Ebu'l-Hayr Abdurrahman b. Abdulvâris el-Mekkî, 783-868/1382-1464) İbn Haldûn'a vekil olarak hizmet etmiş ve sonunda kadılık elde etmişti. İbn Haldun Mısır'a geldiğinde, o bir yaşında bile değildi, dolayısıyla en erken yirmili yaşlarının başında onun hizmetine girmiştir.⁵⁸

8. İbn Gunayma'nın (Nureddin Ali b. İbrahim b. Süleyman el-Kalyûbî, 765–855/1364–1451) durumu da buna benzemektedir. Şâfiî olmasına rağmen ilk olarak Mâlikî kadısı olan İbn Haldûn'a hizmet etmiş, ardından 792/1390'da Kâhire'de Şâfiî başkadısı tayin edilen İmâduddin el-Karâkî'nin hizmetinde bulunmuştur.⁵⁹ İbn Gunayma hakkında, genelde hukûkî sorumluluklarını yerine getirmede gevşeklik gösterdiği (*tesâhül*) şeklinde hükmedilmiştir. Seksenli yaşlarında bir ihtiyar olarak Fahriye Medresesi'ndeki denetim görevinde başarısızlığa düşmekle ve oldukça büyük bir zarara ve can kaybına neden olan minare çöküşüne sebep olmakla itham edilmiştir.⁶⁰ İbn Haldûn, İbn

⁵⁷ *Dav'*, XI,53. onun hocaları arasında yukarıda zikredilenler de bulunmaktadır, Dp. 21vd. Bu biyografiye göre, Bermekî ailesine dayanan nesebine dair şüpheler oğlu Bahaeddin Muhammed tarafından iddia edilmiştir. Ama Bahaeddin'in İbn Hallikân'la olan ilişkisini inkar etmek istemesi veya diğerinin Bermekî nesebi iddiasında bulunması pek açık değildir. Bahâ'nın biyografisi için bkz. *Dav'*, VII, 179-81, şecere, İbn Hallikân'la olan ilişkisini gösterir mahiyettedir.

⁵⁸ *Dav'*, IV, 90.

⁵⁹ Ahmed b. İsa b. Musa el-Karakî (741(2)-801/1342-1398) bkz. *İnbâ'*, 41-43; *Dav'*, II, 60 vd. el-Meliku'z-Zâhir'in dönüşünden sonra kadılık makâmına getirilmiştir. Krş. *Mukaddime*, çev. Rosenthal, I, lxii.

⁶⁰ Söylendiğine göre minare oldukça eskiydi. Şayet medresenin tamamlandığı sene 622/1225'te inşa edilmişse, yıkıldığı sırada gerçekten yıpranmış bir halde bulunuyor olması muhtemeldir. Hadisenin daha ayrıntılı bir anlatımına göre olay, 8 Muharrem 849/16-17 Nisan 1445'te vuku bulmuştu. Bkz. *İnbâ'*, IX, 232f. Bütün suçun üzerine yıkılacağı bir günah keçisi arama ameliyesini İbn Hacer de bizzat yapmaktadır, bkz. *El'*, III, 777b, s.v. "İbn Hadjar."

Gunayma'nın hukuk alanında çalışmak için uygun olmadığını erken bir dönemde anlamış olabilir. Tabakât müelliflerinin olumsuz görüşlerinin onunla başladığı kanıtlanmasa da oldukça muhtemel durmaktadır.⁶¹

9. Daha yaşlı vekiller ise çok geç olmadan kadı olma konusunda umutlarını kaybetmiş durumdadılar. Kendi hamilerine rakip olabilir, hayatı onlara çekilmez kılabilirlerdi. (Her bir tarafın sorumluluk derecesini takdir etmek bizim için elbette mümkün değildir.) Buna benzer bir durum 88 yaşında 20 Cemaziyelevvel 824/22 Haziran 1421 Pazar günü çatı merdiveninden düşerek vefat etmiş olan Mâlikî el-Bisâtî'ninkidir (Yusuf b. Hâlid b. Naim). Bir müddet İbn Haldûn'a vekil olarak hizmet etmiş fakat daha sonra onunla ilgisini kesmişti. İbn Haldûn bıraktıktan sonra Recep 804 Şubat/Mart 1402'de rüşvetle mâlikî kadılığı elde etmişti. Sadece kısa bir müddet bu mevki elinde tutabildi.⁶²

10. Daha ciddi bir durum 15 Muharrem 803/5 Eylül 1400'de meydana geldi. Bu, İbn Haldûn'un hayatında otobiyografisinde zikredeceği kadar önemli bir dönüm noktasıydı. Bu tarihte İbn Haldun, kadılığını kaybetti ve görevini babasının lakabı olan İbn Celâl⁶³ ile anılan Nureddin Ali b. Yusuf el-Mekkî'ye devretmek zorunda kaldı. İbn Celâl birkaç ay sonra vefat etti. Hâdis, çağdaşı İbn Hacer ve daha sonra Sehâvî tarafından (ve şüphesiz diğer bazı tabakât alimleri tarafından)⁶⁴ kaydedilmiştir. Kayıtlar birbirinden tamamen ayrı değilse de aralarındaki ince farklılıklar dikkate değer ve tipiktir:

İbn Haldûn:⁶⁵

Hayatının büyük kısmında mâlikî kadılarına vekâlet hizmeti yapmıştır. Bazı arkadaşları onu, mâlikî kadılığı mevkiini elde etmesi için çaba sarf etmeye sevk etmişlerdi. Yönetimde bulunan ve kendisini destekleyen bazı şahıslara oldukça yüklü miktarda para ödemişti. Gayretleri başarıyla sonuçlandı ve 803 Muharreminin ortasında vazifeye alındı.

⁶¹ *Dav'*, V, 153.

⁶² *Dav'*, X, 312. ayrıca bkz. *Rihle*, 383 = *Voyage*, 248 vd. ve Fischel, *Ibn Khaldun in Egypt*, 67. J-m' VII genelde 'uzle gibi geri çekilme, anlamında kullanılmaktadır. Bkz. e.g. *Dürer*, III, 186, 347, IV, 334, 420.

⁶³ Mütעהhir âlimler, onu İbn Hallâl olarak tanımlamaya meyletmektedirler. İster Celâl ister Hallâl olarak isimlendirilsin burada harf-i tarifi kullanılıp kullanılmaması konusundaki tereddüt oldukça ilginçtir. *Zeyl*, 107f. ise bu ismi Celâluddin olarak vermektedir. es-Sehâvî, *Vecîz'u'l-keîâm*, tkk. Beşâr Avvad Ma'rûf, Isâm Fâris el-Harastânî ve Ahmed el-Suteymî, (I), 356 (Beyrut, 1416/1995), açık bir şekilde Celâl ismini içermektedir. Ancak *Dav'*'daki bir beyitte çift lâmla Kallah şeklindedir ancak metin pek açık değildir. es-Sehâvî, *el-Vecîz'*inde İbn Celâl'in hukuki uzmanlığını "fıkıhtan başka bir şey bilmezdi" diyerek anlatmaktadır.

⁶⁴ İbn Tâvî et-Tancî, *Rihle* tahkikinde diğer bazı biyografi yazarlarına atıfta bulunmaktadır. İbn İyâs, bu vazifesini kendisine vaad edilen miktar, senetlerle teminat altına alınınca (*'alâ mâl vu 'ide bih*) bırakmıştır. Bkz. *Bedâ'i' u'z-zuhûr*, thk. M. Mustafa, I, 2, 592.

⁶⁵ *Rihle*, 350 = *Voyage*, 215. Ayrıca bkz. Fischel, *Ibn Khaldun and Tamerlane*, 54, dpn. 8-10, 118, n. 241.

İbn Hacer, *Zeyl*, 107 vd.

...Kötü bir mizaca sahip oluşundan dolayı İbn Haldûn'la aralarında bir anlaşmazlık meydana gelene kadar, onun yanında kadı vekili olarak hizmet verdi. Aralarındaki bu hadise, Mâlikî kadılığı mevkiine gelebilmek için girişimlerde bulunmasına neden oldu. Zengin olmadığından amacına ulaşabilmek için borç aldı. Neticede amacına ulaştı ve kadı tayin edildi. Büyük bir borç yükü altına girmişti ve elde ettiği bu memuriyet de ona yaramadı.

İbn Hacer, *İnbâ'*, IV, vd. 305

....Bir müddet kadı vekili olarak çalıştı. Ardından 803 yılının başlarında kadı tayin edildi. Bu süreçte, mevkiî elde edebilmek için faizle borç aldığı için suçlandı. Bazı sebeplerden dolayı İbn Haldûn'a kızgınlık duyuyordu. Tayin edilmek için giriştiği rüşvet işi, onun sonunu hazırlamıştı. Kötü mizaçlı birisiydi ama büyük bir hukuk uzmanıydı. Kadı olması ona kötü şans getirmiştir.

Sehâvî, *Dav'*, VI, 55, *İnbâ'*dan benzer şekilde rivayetle çok kısa ve önemsiz değişikliklerle şöyle der:

...İbn Haldun'a kininden dolayı onu çevreden faizle aldığı borç paralarla yerinden etti ve ardından bağımsız bir kadı oldu. Bu süreçte borçlanmıştı ve kızgınlığı onu rüşvet vermeye yönlendirmişti. Kötü mizaçlı birisiydi....ama büyük bir hukuk uzmanıydı...

Bu rivâyetlerde pek çok bilgi zikredilmemiştir. Bunlar, İbn Haldûn'un diplomatik açıdan sınırlanması ile diğerlerinin daha az orandaki engellenmeleri arasındaki tezada dikkat çekmektedir. İbn Haldûn bir komplonun varlığını ve vekil kadılarına karşı olan güvensizliğini îmâ etmektedir. İbn Hacer ise tam olarak ne olduğundan bahsetmeden, iki kişi arasındaki daha eski bir kırgınlığı ifade etmektedir. *Raf'u'l-İsr* adlı kitabında konuya oldukça farklı bir açıdan ışık tutan bir bilgi vermektedir. Görünüşe göre, bu bilgi Mısır kadılarına dair bir tarih yazmış olan ve çok defa İbn Haldûn'u bir kadı olarak eleştiriye tâbi tutan Bişbîşî'ye dayanmaktadır. Bu meyanda bize İbn Haldûn'un oldukça baskın ve hukûkî faaliyetlerinde son derece indî olduğu söylenmektedir. Aynı zamanda o adlî personele dair normalin dışında çok sayıda atamada da bulunmuştur. Ona karşı yaygın bir memnuniyetsizlik bulunmaktaydı ve 12 Muharrem 803/2 Eylül 1400'de kadı vekili İbnu'l-Celâl'i uygun olmayan bir tarzda işten çıkardığında, o da İbn Haldûn'a dâir resmî bir şikâyette bulunmuştu. Bu aşamada İbn Haldûn'a karşı bir çok suçlamalar vâki oldu. "Bunların çoğu doğru değildi fakat şerefi son derece tehlikeli bir duruma maruz kalmış ve işinden çıkarılmıştı."⁶⁶ İbn Haldûn'un İbnu'l-Celâl için söylemekten çekindiği bazı ahlâki yargılar sonunda İbn Hacer tarafından dile getirilmiş veya en azından yaygınlaştırılmıştı. İbnu'l-

⁶⁶ Bkz. İbn Hacer, *Raf'u'l-İsr*, (II), 345 vd, el-Bişbîşî için bkz. *Zeyl*, 258; *İnbâ'*, VII, 286; *Dav'* (*İnbâ'*dan), V, 7; GAL, II, 26.

Celâl'e dair sınırlı bir yoldan bilgi edinilmişti ama onun şöhreti zedelenmişti (cerh). Elde yeterli kaynak bulunmadan gerçekleşen rüşvet hadisesi, onun hakkında aşağılayıcı ve ahlâkî bakımdan kınanabilecek bir durumdu ve hareketlerinden bir fayda elde etmemeyi hak etmişti. Bu arada o, görevi gereği Timur'a karşı girişiminde Faraj'a eşlik etmiş olan Malikî kadısıydı. Bu sırada görevden alınmış olan İbn Haldûn, resmî kurallar katılımını gerektirmediği halde gelmesi için teklif almıştı. İki rakip ve belki de azılı düşmanın birbirlerinden uzak duracakları beklenebilirdi. Kısa süre içerisinde onlardan biri ölmeseydi aralarında nasıl hadiselerin geçeceğini tahmin edemezdik.

II. İbn Haldûn'un Bir Medrese Yöneticisi ve Hocası Olarak Faaliyetleri

İbn Haldûn'un bir medrese yöneticisi olarak bulunduğu idârî görevler, onun bir hoca olarak yaptıklarından daha önceliklidir. Genellikle idari görevler, daha prestijli ve kazançlı olduğu için çok kimse tarafından arzu edilen mevkilerdi. Modern zamanlardaki gibi hem idârî hem de eğitimle ilgili meslekler, siyasetle uğraşan kimselerin geçici olarak görevde olmadıklarında onlar için bir sığınak hizmeti görmüştür. Onlar, daha sonra Memlûk Mısır'ında da haklı veya haksız yollarla hararetle aranan kişiler olmuşlardır.

1. Zeynuddin et-Tefehnî (Abdurrahman b. Ali el-Hanefî, ykl. 764-835/1362(3)-1432) kurum başkanlığı kendisini işinden çıkarınca Surgatmışiyye Medresesi'nde hadis hocalığı görevini seve seve kabul etmiştir. Kadılık dönemleri arasındaki bir zaman diliminde, müderrislik görevi Muharrem 791/Ocak 1398'i takip eden yılın ortalarına kadar İbn Haldûn tarafından yürütülmüştür. *Dav'a* göre İbn Haldûn bulunduğu mevkii bir miktar para karşılığında Tefehnî'ye bırakmıştır. (*rağibe lehû anhu el-Velâvî İbn Haldûn bi mâlin*). Şayet para karşılığı çevirisi *bi mâlin* sözünün doğru anlamıysa, buradan devir işlemi için para alındığını anlayabiliriz. Ancak bu olayın âdet haline gelmiş bir muâmele mi yoksa İbn Haldûn hakkında uygun olmayan bir anlam içeren nâdir bir uygulama mı olduğu açık değildir. Şayet ikincisi doğru ise bunu İbn Hacer'in de Sehâvî'nin de zikretmediğini farz edebiliriz.⁶⁷

2. İbn Haldûn'un hadis hocası olarak tayin edilmesi vesilesiyle verdiği açılış dersi, muhtemelen en yaygın öğretim tarzı olan umûma açık derslerin bir örneğidir. Özellikle de seyâhatleri esnasında, diğer ilim adamları gibi, ona da bir otorite olarak tanındığı konularda konuşması hususunda talepler gelmekteydi.

⁶⁷ *Dav'*, IV, 98, bunun kaynağı, İbn Hacer'in *Raf'a'l-Isr*, (II), 330 adlı eseridir. *İnbâ*, IV, 98'de İbn Haldûn'u zikretmemektedir. İbn Haldûn'un hocalığı hakkında bkz. *Mukaddime*, çev. Rosenthal, I, lxii; *Rihla*, 293-311 = *Voyage*, 177-86. Burada İbn Haldûn'un bir kadı olarak Ustadar Cemâleddin Mahmûd'un müsâderesi müddetinde bazı zenginlerin elinden alınmış 20.000 dinar gibi büyük miktarları denetlediğini söyleyebiliriz (İbn İyâs, I, 2, p. 480)

Onun Kâhire’de *Mukaddime* okuttuğuna dair rivâyetler⁶⁸, resmî bir öğretim sürecinde yapılan dersleri değil sadece belirli münasebetler dolayısıyla yapılan dersleri içeriyor olabilir. Diğer âlimlerle birlikte düzenlenen dersler, onun ilmî çalışmalarının diğer bir vechesi olarak görülebilir. Önde gelen bir Hanbelî âlimi olan ve altmış yaşında Şaban 802/Mart-Nisan 1400’de vefat eden İbn Abduddâim (Necmuddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed), Hûnâcî’nin *Cümel* isimindeki mantık kitabını *Mukaddime*’de bu kitaba övgüde bulunan İbn Haldûn’la okumuştur (kırâ’at).⁶⁹ Bu bilginin kaynağı daima İbn Haldûn’a çok yakın olduğunu iddia eden Makrizî (766-845/1364-1442)’dir ve bunu *’Ukûd* adlı kitabında zikretmiştir. Makrizî, Hûnâcî’nin mantık kitabının okunduğu derste İbn Abduddâim’in öğrencisi olduğunu ifade etmiştir ve onunla hayat boyu dost olmuşlardır.⁷⁰

3. Böyle bir ders, Makrizî’nin, Mâlîkî Muhammed b. Muhammed b. Ebi’l-Kâsım el-Merâgî (vefatı seksen sekiz yaşında Zülhicce 811/Nisan-Mayıs 1409) ile tanışmasını da sağlamış olabilir. Makrizî’ye göre “O, kendisiyle birlikte birçok kez İbn Haldûn’un meclisinde bulunmuştur.”⁷¹

4-8. Pek çok kişi Mısır’da İbn Haldûn’dan ders aldığını iddia etmiştir. Mağrip’te bulunduğu günlerde İbn Haldûn’un hoca-talebe ilişkisi bağlamında dâimî talebeleri olmamıştı. (Olası bir istisna için bkz. s. 16). İlmî dolayısıyla meşhur olduğu gibi memuriyeti esnasında da Kahire hayatında etkili bir güce sahip olduğundan, referansları arasında İbn Haldûn’un ismi bulunması herkes için büyük değere sahip bir unsurdur. Tahmin edileceği gibi, İbn Haldûn, çok genç yaşta olanların ve kendisiyle hiçbir kişisel bağlantısı bulunmayan kimselerin de aralarında olduğu çok sayıda insana icâzet vererek zamanının geleneğini yerine getirmişti. Ortaçağ İslam ilim sisteminde bu tür icâzetler, yazma üretiminin hatalarından uzak bir şekilde herhangi bir ilim adamının muvaffakiyetlerinin devamlılığını ve yayılmasını sağlaması bakımından makbul bir muamele tarzı olarak olumlu bir anlam ifade ediyordu.

İcâzetler, çoğu kez tanınmış ilim adamlarından gelen ricalar sonucunda

⁶⁸ Krş. F. Rosenthal, *A History of Muslim Historiography*², 44, 497 vd., İbn Ammar’ın ve el-Makrizî’nin *Mukaddime* methiyeleri ile ilgili olarak bkz. ayrıca, *Mukaddime*, çev. Rosenthal, I, ix f., cv., İbn Ammar’ın İbn Haldûn’la ilişkisine dair bkz. Aşağı, n. 95.

⁶⁹ Bkz. *Mukaddime*, çev. Rosenthal, III, 143,201, 369.

⁷⁰ *Dav’*, IX, 224. küçük bir bilgi *Zeyl*, 94 ve *İnbâ’*, IV, 181 vd.’da bulunmaktadır ve bunlar Makrizî’nin rivâyetini içermemektedirler.

⁷¹ Krş. *Dav’*, IX, 188. Makrizî’nin bilgisi üzerine şüpheler bulunmaktadır. “inde” yanında edatı genelde “evinde” şeklinde yorumlanmış olabilir. Ancak bazen “çalışma mekânı” şeklinde de anlaşılmıştır. Bu sebeple altmışlı yaşlarında 809/1407’de vefat eden İbn Dukmâk, 10 Muharrem 786/4 Mart 1384’te, İbn Haldûn’un Kamhiye’de müderris olarak tayininden kısa süre önce, İbn Haldun’un yanında altı yaşından dört ay almış, yaşlılarından çok daha zekî bir çocukla karşılaştığını ifade etmektedir. Bkz. İbn Kadı Şühbe, I, 130. Bu, İbn Haldun’un evinde cereyan etmiş olan normal bir ders veya olağan bir toplantı olabilir mi?

verilmekteydi. Bu âlimler kendileri için icâzet istedikleri kişilerin babası veya yakın akrabası olabildikleri gibi umûmiyetle sadece bunları tanıyan kimselerden ibaretti. Bu icâzetlerin içeriği İbn Haldûn'un biyografisindeki gibi genel ifadeler şeklinde olabiliyordu: *Dav'*, IV, 148, 11.12 vd. "Bu vesile ile ben başarılı beylere ve talebelere icâzet vermekteyim. Onların hepsi bu icâzete hak kazanmış mümtâz kişilerdir."⁷²

Halep tarihçisi İbn Hatîb en-Nâsiriyye, tanıdığı bazı ilim adamlarının çocuklarına icâzet almak için Halep'ten İbn Haldûn'un yanına gitti. Bu çocuklar arasında İbn Haldûn vefat ettiğinde üç yaşından büyük olmayan biri dahî vardı. Şemsuddin Muhammed b. Ebû Bekr el-Cibrînî (805/1402 – 860/1456 sonrası) de 808/1406 tarihinde İbn Hatîb'in kendileri için icâzet talebinde bulunduğu kimselerden birisiydi.⁷³ Babası çocuğun doğumunu takip eden sene 19 Cemâziyelevvel 806/ 4 Aralık 1403'te vefat etmişti. İbn Haldûn'un, Halepli tarihçinin aracılığını bir yetim için yapılan hayır işi olarak değerlendirerek memnuniyetle kabul etmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

İbn Hatîb en-Nâsiriyye, muhtemelen aynı vesileyle, diğer bazı çocuklar için de icâzet istemiş olabilir. Az önce adı geçen Muhammed b. Ebî Bekir'le aynı nesebi paylaşan diğer bir Cibrînî, Nebhân b. Muhammed (802-845/1399(1400)-1441(42), Halep'te Rabûlevvel 799/Aralık 1396'da doğan ve Emini'd-Devle lakabıyla tanınan Muhammed b. Muhammed b. Ömer gibi bu çocuklardan biriydi,⁷⁴ İbn Hatîb en-Nâsiriyye'nin oynadığı rol açıkça yine, 777/1375(76)'da doğan Halepli İbnu'l-Aşkar (Şerefuddin Ebû Bekir b. Süleyman b. İsmail Sibt İbnu'l-Acemî) hakkında da doğrulanabilir. İbn Haldûn'un vefatından bir yıl önce Kahire'ye gelmişti fakat muhtemelen aldığı icâzetlerin çoğunu, çok daha önceden Halep'te bulunduğu sırada aldığı görülmektedir.⁷⁵

Yaşamının çok erken bir döneminde olmasa bile ergenlik çağında İbn Haldûn'dan öğretim belgesi alanlardan birisi de İbn Sehlûl'dür (Zeynuddin Abdurrezzak b. Muhammed b. Abdurrahman). 791/1389 civarında Halep'te doğdu ve orada yetişti, 840/1436(37) tarihinden önce öldürüldü. İbn Sehlûl, Kâhire'de kısa bir dönem önemli bir idari mevkide bulunan Cemaleddin el-Ustâdâr'ın akrabasıydı. İbn Sehlûl'ün babası Nâsıruddin 812/1409 yılında hac dönüşü Aylah'ta ölmüştü. Bu tarih, Ustâdâr'ın idam edildiği tarih olan 11 Cemâziyelahir

⁷² İbn Haldûn'un el yazısıyla hazırlanmış bu gibi bir icâzetin muhâfaza edilmiş olması bizim için büyük şanstır. Krş. H. Ritter, "Autographs in Turkish libraries", XVII, 83, ayrıca burada bir talep kağıdı da bulunmaktadır.

⁷³ *Dav'*, VII, 197. Babası için bkz. *Dav'*, XI, 86.

⁷⁴ Nabhân için bkz. *Dav'*, X, 197, ve 860'lar/1456'lerde vefat etmiş olan Emini'd-Devle için bkz. *Dav'*, IX, 172. Babasının biyografisi *Dav'*, VIII, 249 vd., İbn Hatîb en-Nâsiriyye'nin *Târîhu Haleb'*inden nakledildiği belirtilmiştir.

⁷⁵ *İnbâ'*, IX, 141; *Dav'*, XI, 33 vd. 9 Ramazan 844/1 Şubat 1441 Çarşamba (*Dav'*) veya bir hafta önce vefat etmiştir. İbnu'l-Aşkar, Cemâleddin Usatadâr'ın (dipnot 76) yeğeniyle evlidir.

812/ 21 Eylül 1409 ile aynıdır.⁷⁶

9–12. İbn Haldûn'dan icâzet alan öğrencilerden bir kısmı 'Mekkeliler' olarak gruplandırılabilir. İbn Haldûn'un 789–90/1387–88 tarihlerindeki hacçı esnasında bazı gençlerin aileleriyle kurduğu ilişkiler muhtemelen, kendisinden pek çok icâzet talebiyle sonuçlanmıştır. O zaman iki yaşında olan İbn Musa (Cemâleddin Muhammed b. Musa b. Ali), Fas kökenli bir aileye mensuptu. 3 Ramazan 787/8 Ekim 1385 Pazar günü doğmuş ve otuzlu yaşlarında 28 Zilhicce 823/3 Ocak 1421 Cuma günü vefat etmiştir.⁷⁷ Daha sonra bazı kaynaklarda Mâlikî bazı kaynaklarda Şafîî olarak tanındı. Muhtemelen İbn Haldûn'dan ve İbn Arefe, Nuşâverî⁷⁸, İbn Hâtim (n. 24), Giyâsuddin Âkûlî⁷⁹, Azizuddin Melicî (n.25), Irâkî (n. 15), Heysemî (n. 16), Munâvî⁸⁰, İbnu'l-Maylak⁸¹, Tenûhî (n. 21), İbn Ferhûn⁸², Meryem el-Ezheriyye (n. 34) gibi meşhur otoritelerden icâzet almıştır. Diğer Mekkeliler konusunda İbn Haldûn'un ismi, eski rakibi İbn Arafе ile yanyana gelmektedir.⁸³ İkisinin de aynı anda Mekke'de bulunması şüphelidir,

⁷⁶ *Dav'*, IV, 196. es-Sehâvî, doğru telaffuzun Suhlûl olabileceğini söylemeye mecbur kalmış intibabını vermektedir. Ancak bu isim genelde Sehlûl şeklinde telaffuz edilmektedir. Babası ve Cemaleddin Ustadâr için bkz. *İnbâ'*, VI, 165 vd., 193, *Dav'*, VIII, 45 vd, X, 294 vd.

⁷⁷ Yedi ve dokuz sayılarının genelde karıştırılmasından dolayı *Dav'*da zikredilen 789 tarihinde haftanın günü söylenmemiştir. Bkz. *Dav'*, X, 56-58. *Zeyl*, 282'de İbn Musa'nın ölümü 824 olarak verilmekte ve bir Mâlikî olarak anılmaktadır. *İnbâ'*, VII, 401-3 İbn Haldûn'a değinmemiştir. Ayrıca bkz. es-Sehâvî, *Î lân*, Rosenthal'de, *A History of Muslims Historiography*, 442.

⁷⁸ Nuşâverî, Affûddin Abdullah b. Muhammed b. Muhammed b. Süleyman (705-790/1305(6)-1388) için bkz. *İnbâ'*, II, 300 vd.; *Düver*, II, 300-302. yirmi yaş büyük olan İbn Hacer, dönemin en büyük hadis alimi sayılmaktadır, ilk Buharî dersini onunla yapmıştır. Ama o, böyle bir ders için muhtemelen çok gençti. Bkz. İbn Hacer, *Ref'u'l-İsr*, (I), 86; es-Sehâvî, *el-Cevâhir ve'd-Düver fi tercemeti's-Seyhi'l-İslâm İbn Hacer*, thk. Hâmid Abdulmecid ve Tâhâ el-Zeynî, I, 63(Kahire 1406/1986). Tabi ki İbn Hacer de İbn Haldûn'dan icâzet talebinde bulunan kimseler arasındaydı.

⁷⁹ Kendisiyle İbnu'l-Akûlî nisbesini paylaşan babası ve dedesi gibi Giyâsuddin (Muhammed b. Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. Ali) de Bağdat Mustansiriyye Medresesinde müderristi. 732 veya 733/1332'den 797/1394'e kadar yaşamıştır. Bu icâzet kendisine muhtemelen Moğollardan kaçarak Suriye'de mülteci olarak bulunduğu zaman kendisine verilmiş olmalıdır. Bkz. *İnbâ'*, III, 275-78; İbn Kadî Şühbe, I, 570.

⁸⁰ Sadreddin Muhammed b. İbrahim b. İshak el-Münâvî (742-803/1342-1401). Bkz. *Zeyl*, 108-10; *İnbâ'*, IV,315-17; *Dav'*, VI, 249f.

⁸¹ Nâsiruddin b. Abdüddâim b. (bint) el-Maylâk (731–797/1330(31)-1395). Bkz. *İnbâ'*, III, 271 vd; *Düver*, III, 494 vd; İbn Kadî Şühbe, I, 568 vd. farklı bilgilerle.

⁸² Endülüs'lü bu aileden Medine'ye ilk yerleşen kişi Abdullah b. Muhammed Ebi'l-Kâsım Ferhûn'dur (676–769/1277(78)-1367(68), bkz. *Düver*, II, 300). Onun soyundan ilim ve kadılık alanında şöhret bulmuş çok sayıda kişi vardır. Aksi kanıtlanmadıkça burada kastedilen İbn Ferhûn, onun kardeşinin büyük oğlu, meşhur Mâlikî biyografi yazarı Burhâneddin İbrahim b. Ali b. Muhammed'dir (dpn. 83), O, 799/1397'de yetmişli yaşlarında vefat etmiştir.

⁸³ İbn Arafе'nin hac tarihi şüphelidir. Sehâvî'nin İbn Abdulkavî (dpn. 84) ile ilgili olarak belirttiğine göre 970 ise onun hacçı İbn Haldûn'unkiyle aynı vakte rastlamıştır. Bu durum bir kâtip hatası olarak kabul edilebilir. Başka bir yerde Sehâvî, 793 tarihini vermekte (*Dav'*, IX, 242) olduğu gibi daha geç tarihleri de verebilmektedir. Bunun yanında 790'da cereyan ettiği şeklindeki cümle de bulunmaktadır (bkz. *İnbâ'*, IV, 337). İtimâda daha layık bir tarih 792

ancak imkân dâhilindedir. İbn Arafe bundan sonra, İbn Haldun'la tanıştığı ve icâzet aldığı Kâhire'de ikamet etmeye devam etmiştir.

İbn Abdulkâvî⁸⁴, Boguie asıllı mâlikî bir aile içerisinde büyümüştür. Mekke'deki tüm ilgi çekici yerler konusunda hırslı ve bilgili bir kılavuz olmuştur. Abdulkavî dokuz yaşındayken, o sırada hacda olan İbn Arafe'nin meclisine katılmış ve İbn Haldûn'dan da ders almıştır.

Ali b. Ahmed b. Abdulaziz'in kızı Kemâlîye, Mekke'de ilmî bir aile çevresinde 781 (2)/1380'de dünyaya gelmiştir. Seksenli yaşlarında 8 Zilhicce 867/24 Ağustos 1463'te çatıdan düşerek ölmüştür. Muhtemelen küçük bir çocukken İbn Haldûn'un Mekke'de bulunduğu sırada ondan icâzet almıştır.⁸⁵

Süleyman b. Cârullâh es-Sinbisî el-Mekki'nin (v. Şevvâl 837/ Mayıs-Haziran 1434) doğum tarihi bilinmiyorsa da, icâzet alma tarihi 788/1386 olarak belirtilmektedir. Eğer bu doğruysa, İbn Haldun'un haccından hemen önce olmalıdır. Ancak bu tarih İbn Haldun'un da içinde bulunduğu ulemâ grubu için uygun olmayabilir.⁸⁶

13–20. Elbette İbn Haldûn'un bizzat icâzet verdiği talebeleri de vardı. İcâzet alacak kişi bizzat gelmeli ve bir ihtimalle bazı metinleri okumalıydı (*arz*). 788/1386'da doğan ve es-Summûl olarak tanınan Abdurrahman b. Ahmed b. Ali'nin durumu böyledir. 800/1397 yılında on iki yaşında bu vesile ile bir icâzet alabilmek için imtihana girmeye tamamıyla hazırды. Ancak bu tarih kesin değildir ve onun bu özel durumuna uygun olmayabilir.⁸⁷

Hama'da doğan ve İbn Şema olarak tanınan genç bir adam (Şemsuddin Muhammed b. Muhammed b. Ali) konusunda tarihî çerçeve daha belirsizdir. Bu şahıs, Salahaddin'in soyundan geldiğini iddia ediyordu ve İbn Arabî'nin sûfî bir takipçisiydi. 791/1389 yılında doğdu. İddia edildiğine göre Veliyyüddîn el-İrakî ve İzeddîn b. Cemâ'a gibi âlimlerden benzer şekilde İbn Haldûn'dan hadis okumuş olabilir. Ancak bu bilginin doğruluğuna dair şüphe payı bâkidir.⁸⁸

Gerçekten de kendisinden okuyan ve icâzet alan bu kişilerin İbn Haldûn'la olan ilişkilerinin boyutu bizim için kapalıdır. Mâlikî İbnu'l-Bisâtî (Muhammed b. Osman, ykl. 760–842/1359–1439), muhtemelen, daha önceden bahsi geçen (dp.

olacaktır. Zira bu İbn Ferhûn'da da bulunan tarihtir. (*ed-Dibâcu'l-mühezzeb*, 340). Ayrıca İbn Arafe'nin bu zaman zarfında birden fazla hac yapmış olması da muhtemeldir.

⁸⁴ Muhammed b. Abdulkavî b. Muhammed b. Abdulkavî 13 Şevvâl 781/22 Ocak 1380 Pazar günü doğdu, 15 Zî'l-hicce 852/9 Şubat 1449 Pazar günü vefat etti, bkz. *Dav'*, VIII, 71–73.

⁸⁵ *Dav'*, XII, 120.

⁸⁶ *Dav'*, III, 262. 837/1434'te vefat etmiştir. Sehâvî, kaynak olarak (Sinbisî'den önce vefat etmiş olan) Fâsî'yi göstermektedir.

⁸⁷ Bkz. *Dav'*, IV, 54, vefat tarihi boş kalmıştır.

⁸⁸ *Dav'*, IX, 142. 20 Zü'l-ka'de, 863/18 Eylül 1459'da vefat etmiştir.

20) Yûsuf b. Halid b. Naim'in kuzeni olup İbn Haldûn'dan resmî öğretim icâzeti aldığı, başta da usûl-i fıkıh konusundaki derslerine katıldığını söylenmiştir.⁸⁹

O zamanlar kişinin resmî eğitimini farklı mezheplerin temsilcilerinin derslerine katılmak suretiyle tamamlaması âdettendi. Bu sebeple, Şâfiî Ucâkî,⁹⁰ sadece Şâfiîlerle okumakla kalmamış, Hanefilerin de derslerinde bulunmuştur. Ayrıca onun Mâlikî hocalarının arasında Behrâm⁹¹, Abdurrahman İbnu'l-Hayr⁹², Rakkâkî⁹³ ve İbn Haldûn da bulunmaktaydı. Ayrıca gördüğümüz gibi (yukarıda, sayfa 2 vd.) Hanefî Harîrî de farklı mezheplere mensup hocalardan dersler ve icâzetler almıştı. Bunların arasında İbn Haldûn'a ilaveten diğer üç Mâlikî de bulunmaktaydı.

Şâfiî Esîruddîn el-Husûsî'nin eğitiminde İbn Haldûn'un payı hakkında çok az şey söylenebilir. Söz konusu el-Husûsî, diğer birçok başarısının yanında Fas lehçesini Mağripli zannedilebilecek kadar iyi konuşmayı öğrenmişti.⁹⁴ Ancak İbn Ammâr'ın, İbn Haldûn'un sâdik bir öğrencisi olma mevkiine kavuşmuş olması muhtemeldir. İbn Haldûn'un *Mukaddime* üzerine verdiği derslere katılmasının yanı sıra hukuk ve fıkıh usûlünü de ondan okumuş, Bimâristan'da Kubbetu's-Sâlih İsmail'deki eğitim görevlerini devralmıştı.⁹⁵

Makrîzî'ye göre İbn Haldûn'dan çok şey öğrenmiş olduğunu dile getiren meşhûr âlimlerden birisi de İzzuddin b. Cemâ'a'dır. (749 [747 yerine]-819/1348-1416). İbn Cemâ'a kendi derslerinde İbn Haldûn'un talebesi olmakla övünmüş

⁸⁹ *Dav'*, VII, 5 vd.

⁹⁰ Muhibbuddin Muhammed b. Muhammed b. Ahmed İbnu'l-Ucâkî, 770/1368(69) civarında doğmuş, 28 Recep 845/ 12 Aralık 1441'de öğleden sonra vefat etmiştir. bkz. *Dav'*, IX, 49.

⁹¹ Behram b. Abdillâh b. Abdilaziz (ca. 734-805/1333(4)-1402 sonları) için bkz. *Zeyl*, 129; *İnbâ'*, V, 98 vd., *Dav'*, III, 19 vd.

⁹² Abdurrahman b. Muhammed b. Muhammed b. Süleyman İbnu'l-hayr 17 Cemâziye'l-evvel 721/ 14 Haziran 1321'de doğdu ve 17 veya 19 Ramazan 791/ 9 veya 11 Eylül 1389'da vefat etti. Bkz. *İnbâ'*, 370f, *Düver*, II, 345; *Raf'a'l-isr*, (II) 341-343; İbn Tağriberdî, *en-Nucûmu'z-zâhira*, XI, 386. tarihler kesindir ve değişmemektedir. *Nucûm*'da bulunan günler konuyu çözmektedir.

⁹³ 4 veya 14 Şevval 793/ 4 veya 14 Eylül 1391'de vefat eden Muhammed b. Yusuf el-Mağribî er-Rakrâkî için bkz. *İnbâ'*, III, 102.

⁹⁴ Bkz. *Dav'*, VIII, 256.

⁹⁵ Muhammed b. Ammâr b. Muhammed b. Ahmed 768'de değil de 758'de doğdu, çünkü seksenlerinde vefat etmiştir. Onun doğum ve ölüm tarihleri: Pazar öğleden sonra 20 Cemâziye'l-âhir 758/ 11 Haziran 1357'den 14 Zi'l-hicce 844/ 6 Mayıs 1441'e kadardır. (bu tarih on gün sonraya nispetle daha isabetlidir.) Kısa bir malumat için bkz. *İnbâ'*, IX, 154, İbn Haldûn'dan bahsedilmemektedir. Ayrıca bkz. *GAL*, *Suppl.* I, 627, II, 162.

el-Meliku's-Sâlih, İsmail b. Muhammed b. Kalâ'ûn 743/1342'den 746/1345'e kadar yönetimde kaldı. Dedesi, el-Meliku'l-Mansûr Kalâ'ûn, Mansûrî hastanesini yaptırmıştır. *Durer*, I, 380'de el-Meliku's-Sâlih'in kubbetu'l-Mansûr'da kendi vakfı olarak Vakfu's-Sâlih diye bilinen yerde dersler yapılması için bir bina vakfettiği zikredilmektedir. Burada çok işlevli bir yapı kastediliyor olabilir. Kubbetu's-Salih mükerreren İbn Kadî Şühbe, I, 614; Schâvî, *Vecîzu'l-keîâm*, (I), 14, (III), 1105'te bir eğitim kurumu olarak anılmaktadır.

ve İbn Haldun'ca en çok saygı duyulan talebesi olduğunu iddia etmiştir.⁹⁶ İbn Cemâ'a'nın kendi imajını düzeltmeye veya nefsinin tatmine ihtiyacı olmadığından, onun bu tavrını, İbn Haldûn'un bir âlim ve hoca olarak zirvede bulunan şöhretine yönelik samimi bir övgü olarak kabul edebiliriz.

III. İbn Haldûn'un Sosyal ve Edebî Faaliyetleri

Yakındoğu'nun her tarafına yayılmış bulunan Mağriplilerin, diğer etnik gruplara nazaran daha çok bir araya geldikleri ve karşılıklı dayanışma için gurbetçi toplulukları oluşturma eğiliminde oldukları görülmektedir. (Endüslü gurbetçilerin Kuzeybatı Afrika'da oluşturdukları topluluklar gibi). İbn Haldûn Mısır'da bulunduğu sırada memleketiyle bağlarını korumuştur. Kendisiyle tanışmak isteyen Mağriplilere ilgi göstermiştir. Örneğin; varlıklı Bisekralı bir ailenin genç oğlunu, zor duruma düştüğünde kurtarmıştır. İbn Mâznî ailesinden olan Nâsir b. Yûsuf el-Baskrî Muharrem 781/ 1379 ilkbaharında doğmuştur. Hacca gitmiş, 803/1401 yılındaki dönüş yolculuğunda içinde bulunduğu Mağribliler kervanı soyulmuş, bütün parasını ve kitaplarını yitirmiştir. Bir tesadüf eseri Bisekra'da bulunan babası, oğlunun mal varlığına Tunus yönetimi tarafından el konulduğuna şahit olmuştur. Söz konusu yönetim şehir üzerindeki bütünüyle Hafsî kontrolünü yeniden kurma çabaları içerisinde bulunuyordu. Yirmi iki yaşındaki talebe Nâsir, Kâhire'de parasız kalmış ve eve dönmeye karar vermiştir. İbn Mâzin'le köklü ve sağlam bağları bulunan İbn Haldûn, oğlu Nâsir'in durumuyla ilgilenmiş ve Şayhûniyye Medresesinde kalacak yer sağlamak için gücünü kullanmıştır. Buna büyük ihtimalle mâlî yardım da dâhildi. Nâsir 20 Şaban 823/30 Ağustos 1420'de vefat etmiştir.⁹⁷

Soylu bir Mağripli olan Muhammed b. Abdülhakem el-Mârînî, İbn Haldûn'un Kâhire'de bulunmasından yararlanmıştı. el-Mârînî, Sicilmasa hükümdarının oğlu olup, orada doğmuş fakat Tilmisân'da yetişmiştir. Nihayet, 789/1387 yılında, Sicilmasa'nın hükümdarı ilan edilmişti, ama anlaşıldığına göre Tunus'ta yaşamaya devam etmiştir. Ebû Fâris, 796/1394'de Hafsiler hükümdarı olarak yönetimi ele geçirince, oradan ayrılmanın akıllıca olacağını düşünüp İbn Haldûn'un kendisinden önce yaptığı gibi o da haccı beldesinden kaçmak için bir bahane olarak kullanmıştır. Hacdan Kâhire'ye döndükten sonra eski aile bağlarını yenilemek ve destek sağlamak için İbn Haldûn'la irtibata geçmiştir. İbn Haldûn'un onun için elinden gelenin en iyisini yaptığı görülmektedir. Ne var ki el-Mârînî mâlî durumu giderek kötüleşmiş ve yoksul bir şekilde 810/1407'de

⁹⁶ *Dav'*, VII, 171-74; Fischel, *Ibn Khaldûn in Egypt*, 29, n. 13; GAL, *Suppl.*, II, 111 vd. *Dav'*, Makrizî ve İbn Haldûn hakkındaki bilgi dışında *İnbâ'*ya dayanmaktadır.

⁹⁷ *Zeyl*, 276; *İnbâ'*, VII, 404; *Dav'*, X, 195. Kaynaklar İbn Hacer'in *Mu'cem'i* ve Makrizî'nin *Ukûd'*udur. Bu aile *Rihle'*de zikredilmiştir. Onun babası hakkında *Dav'*, II, 251'de bir kayıt bulunmaktadır. Aynı zamanda Krş. Rosenthal, *A History of Muslim Hisrography*², 438; Fischel, *Ibn Khaldûn in Egypt*, 29, n. 13.

vefat etmiştir.⁹⁸

Edebiyat, sürekli İbn Haldûn'un ilgi sahası olmaya devam etmiştir. İbn Haldûn, İbn Demâmînî (763–823 [veya 827]/1361–1425) tarafından edebiyat eleştirisine dâir telif edilen bir kitaba takriz yazarak katkıda bulunmayı kabul etmiştir. Ancak bu takrizdeki övgüsü oldukça sınırlıdır. İbn Haldûn, yeni neslin hırslı Mâlikî hukukçusu ile olan meslekî ilişkisinden dolayı bu takrizi yazmaya kendisini zorunlu hissetmiş olabilir.⁹⁹

İbn Haldûn diğer bir vesile ile, Ömer b. Abdullah b. Âmir el-Usvânî (762-826/1360(61)-1423) adında muâsırı bir şâirin bir şiiri üzerine yargıda bulunmaktadır. Meşhur şâir İbn Hatîb Dâreyyâ'nın öğrencisi olan Ömer, akran şâirlerin şiirlerini deve pisliği (ba'r mukazdar) diye niteleyerek onları hor gören geçimsiz bir kişilik sergiler. Ömer'in şâirliği hakkında hiçbir şey bilmemekteyiz. Ancak İbn Haldûn'un onu İbn Hatîb Dâreyye'den sonra döneminin en iyi şâiri göreyerek mübalağa ettiğinden şüphelenmekte haklı olabiliriz. Bu, üzerinde düşünülmüş bir değerlendirmeden çok, kibar bir jest olarak kabul edilebilir.¹⁰⁰

Birbiriyle ilişkisiz ayrıntılar, (bir konu hakkında) tam bir tasvir sunmayabilir ve burada zikredilenler de bu durumdadır. Ancak söz konusu ayrıntılar, İbn Haldûn'un hayatıyla ilgili olarak bilinen bazı hususları doğrulamakta ve bize yeni bilgiler sunmaktadır. Bunlar, İbn Haldûn'un ondördüncü yüzyıl Mısır'ının entelektüel yaşamına sağladığı uyumu gösterir mâhiyettedir. Bu ayrıntılar İbn Haldûn'un memleketi Kuzey Afrika'daki yaşamıyla neredeyse her açıdan örtüşmekte, bir ömür boyu süren şâirlik ve edebiyata düşkünlüğünü de tasdik etmektedir. Ayrıca onun çevresindeki Mağriplilerle iyi ilişkiler içinde girip onlara yardımcı olmaya çalıştığını görmekteyiz.

İbn Haldûn, Mısır'a gelişinin akabinde genç ve yaşlı ilim adamlarını derslerine çekebilmek için yeteri kadar meşhur ve güçlüydü. Ama onu sadece hocaları arasında göstermek niyetinde olan çok sayıda kimse de vardı. İbn Haldûn, hem Kâhire'de bulunduğu sırada karşısına gelen adaylara, hem de Mekke gibi sadece bir kere ziyaret ettiği diğer yerdekilere, [hatta] kendileri için başvuramayacak kadar küçük yaşta olduğu halde tavsiye edilenlere bile öğretim icâzeti verme konusunda oldukça cömertti. Her şeyden önce o, kadılığın etki ve gücünü sevmişti. Mâlikî olmak o günlerde sadece bu mezhebe dâir meselelerle ilgilenmek anlamına gelmiyordu. Zira tecrübesi, İbn Haldûn'u, ileri düzey fıkıh eğitimini genişletmek isteyen herkes için câzip bir seçim haline getirmiştir. İbn Haldûn'un

⁹⁸ *İnbâ*, VI, 82f.; *Dav'*, VII, 280.

⁹⁹ *Zeyl*, 304; *İnbâ'*, VIII, 92; *Dav'*, VII, 186; Fischel, (n. 97); F. Rosenthal, "Blurbs (*taqrîz*) from fourteenth-century Egypt," 180, 185, aynı yazara ait *Muslim Intellectual and Social History* içerisinde tekrar yayınlanmıştır.

¹⁰⁰ *İnbâ'*, VIII, 33; *Dav'*, VI, 95-97. İbn Hatîb Dâreyye, Rabiulevvel 745/ Temmuz 1344'de doğdu ve Rabiulevvel veya Safer 810 (811)/ Temmuz-Ağustos 1407'de vefat etti, bkz. *İnbâ'*, VI, 80 vd, *Dav'*, VI, 310-312; *GAL*, II, 16, *Suppl.*, II, 7.

bir kadı olarak dâhil olması sebebiyle bu makalede sunulan vakıalar, bize görüldüğünden çok daha büyük bir önem taşımaktadır. Bu ayrıntılar, İbn Haldûn'un rakip ve muhâliflerinin onun hukûkî faaliyetlerini eleştirdiklerinde tamamen haksız olmayabileceklerine dâir kısmî bir delil sunmaktadır. İbn Haldûn'un hukûkî görüşleri ölümünden uzun müddet sonra dahî kullanılmaya devam etmiştir. İbn Haldûn'un tayin etme yetkisine sahip olduğu memurların kendi bakış açısından her zaman doğru tercihler olmadıkları görülmektedir. Anlaşıldığına göre İbn Haldûn gerekli olduğunu anlayınca onlardan memnuniyetsizliğini açıkça belirtebilmekte ve daha çok hukûkî kariyerlerinin başında olan başarılı gençleri seçmekteydi.

İbn Haldûn'un Mısır'daki hızlı ve olağanüstü başarısının Mağrib'de kazanıp beraberinde getirdiği prestijden çok, kişisel özelliklerinin sonucu olduğu intibâi kuvvetlenmiştir. Doğru ilişkilere sahip olacak veya bunları kuracak kadar şanslı olmak elbette önemlidir. Anlaşıldığı kadarıyla İbn Haldûn, mevki ve nüfuz mücadelesinde önüne çıkan engellerle başa çıkma konusunda gereken siyâsî ve diplomatik yeteneklere ve yeterli kararlılığa sahipti. Mâlikîliğin ve muâsır yakın doğuda Mağriplilere dâir meselelerin merkezinde bulunmak için oldukça uygun bir kişiydi.

Bibliyografya

- Fâsî, *el-İkdu's-semîn fi't-târîhi'l-beledi'l-emîn*, Kahire, 1378-88/1958-69.
- Fischel, Walter J., *Ibn Khaldûn and Tamerlane*, Berkeley, Los Angeles 1952.
- , *Ibn Khaldûn in Egypt*, Berkeley, Los Angeles 1967.
- İbn Ferhûn, *ed-Dibâcu'l-muhezzeb fi ma'rifeti a'yân ulemâi'l-mezheb*, Kahire, 1351.
- İbn Hacer, *Zeylu'd-Dureru'l-kâmine*, thk. Adnan Derviş, Kahire 1412/1992, [Zeyl şeklinde zikredildi].
- , *ed-Dureru'l-kâmine fi a'yâni'l-mi'e es-sâbi'a*, Haydarabad 1348-50, [Zeyl şeklinde zikredildi].
- , *İnbâu'l-ğumr bi enbâi'l-'umur*, Haydarabad 1387-96/1967-76. [İnbâ şeklinde zikredildi].
- İbn İyâs, *Bedâ'î'z-zuhûr fi vakâ'î'd-duhûr*, thk. M. Mustafa, Kahire, 1403/1983.
- İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-nihâye fi tabakâti'l-kurrâ*, thk. G. Bergsträsser/O. Pretzl, Kahire, 1332-33. (yeni baskı)
- İbn Tağriberdî, *en-Nucûmu'z-zâhira fi mulûki Mısır ve'l-Kahira*, Kahire, n.d. (c. 1967) (yeni baskı)
- İbn Haldûn, *Otobiyografi (et-Ta'rîf bi İbn Haldûn ve Rihletih garben ve şarkan)*, th. M. İbn Tâvî et-Tancî, Kahire, 1370/1951.

- , (Otobiyografi çevirisi), *Le Voyage d'Occident et d'Orient*, çev. Abdüsselam Seddâdî, Paris 1980.
- , *Mukaddime*, çev. F. Rosenthal, New York, 1958.
- İbn Kadî Şuhbe, *Tarih*, th. Adnan Derviş, Dimaşk, 1977.
- Makrizî, *Hutat*, (el-Mevâ'iz ve'l-i'tibâr bi zikri'l-hutat ve'l-asâr) Beyrut, n.d., (c. 1970) (Bulak 1270 yeni baskı)
- Meier, Fritz, Baustine, *Ausgewählte Aufsätze zur Islamwissenschaft*, Beirutier Texte und Studien 53a-c, İstanbul-Wiesbaden 1992.
- Ritter, Hellmut, "Autographs in Turkish Libraries," in *Oriens* 6 (1953): 63-90.
- Rosenthal, Franz, "Blurbs (taqrîz) from fourteenth-century Egypt," in *Oriens* 27-28 (1981): 177-96.
- , *A History of Muslim Historiography*, 2. baskı, Leiden, 1968.
- Şehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi' li ehli'l-karni't-tâsi'*, Kahire, 1353-55 [Dav' şeklinde zikredildi]
- , *el-Î'lân bi't-tevbîh li men zemme't-tarih*, Kahire, 1349.
- , *el-Cevâhir ve'd-Durer fi tercemeti Şeyhilislâm İbnu'l-Hacer*, th. Hâmid Abdulmecid/Taha el-Zeynî, Kahire, 1406/1986.
- , *Vecîzu'l-kelâm fi zeyli duveli'l-İslâm*, th. Beşşâr Avvâd Marûf/İsam Fâris el-Herestânî/ Ahmed Hutaymî, Beyrut, 1416/1995.
- Ullmann, Manfred, *Wörterbuch der klassischen arabischen Sprache*, Wiesbaden, 1970-.